

культура в Україні. Матеріали конференції. Київ. 22-23 листопада 1993.- К., 1994.- С 81-87.

3. Джонсон П. Популярная история евреев. - М.: Вече, 2003. - 700 с.

4. Бубер М. Хасидские предания. Первые наставники. - М: Республика, 1997. - 335 с.

*Наталія Рудницька
Житомир*

ВИВЧЕННЯ ТАЛМУДУ ТА РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ В ЄВРЕЙСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У ХІХ ст. - на початку ХХ ст. в Південно-Західному краї Російської імперії українці, євреї, поляки та інші представники багатонаціональної території були підданими держави, яка активно впроваджувала свою імперську внутрішню політику. Метою царського уряду було утвердження панування великоруської нації, максимальне прискорення асиміляції етносів, ліквідація їхніх традицій і звичаїв. Великодержавницька політика у відношенні до єврейського населення носила чітко виражений дискримінаційний характер. Її основою стали соціально-економічні, правові, релігійні і культурно-освітні аспекти.

Не дивлячись на безрадісне своє життя, євреї ніколи не падали морально. „Нижчий клас наших єдиновірців, - писав кореспондент газети „Рассвет" у 1860 р. - зміцнюють релігія, віра і глибокі переконання" [1].

Надзвичайно важливе місце у житті євреїв завжди мав юдаїзм, досить складним для якого виявилися суперечки між хасидським розумінням релігії та традиційним консервативним. Але глибоко гуманістична філософія Талмуду об'єднала всі верстви єврейського населення в боротьбі-з асиміляційною внутрішньою політикою Російського уряду. Відомий діяч Гаскали Л.Біншток - викладач Житомирського рабинського училища наголошував: „Талмуд не має

ніякого шкідливого впливу на громадський побут євреїв ..., він пропагує працю, повагу до влади і батьківщини" [2].

Життя пересічного єврея обмежувалася домівкою, синагогою й базаром. Рідна оселя з її патріархальними традиціями багато важила для іудея, оскільки саме в сім'ї спільними зусиллями батьків і дітей підтримувалися традиції юдаїзму. Однією з них було - з раннього віку вчити хлопчиків івриту та знайомити їх з Біблією. Тому кожен батько вважав за обов'язок дати сину хоча б початкову релігійну освіту рідною мовою.

Хедер займав надзвичайно важливе місце в системі традиційної початкової єврейської освіти, де не було місця ні загальноосвітнім предметам, ні професійному навчанню. Дитина приходила в хедер до меламеда з 4-5 років і навчалася до 13-15. У XIX ст. рівень хедера визначався не віком учнів і не освітніми критеріями, а рівнем вивчених релігійних текстів. Навчання починалося ознайомленням з буквами абетки та їх назвами, використовувались спеціальні листки для наочності. Вивчивши букви, хлопчик вчив слова і таким чином починав вчити молитви. Замість підручника використовували молитовник, бо не було ні букварів, ні збірників спеціальних текстів. Писати також не вчили.

Важливість уміння читати була зрозумілою, адже хлопчики отримували можливість слідкувати за службою в синагозі і брати участь у молитві. Тексти, які діти вчили, були на івриті. А так як діти розмовляли в більшості на ідиш, то вони часто не розуміли змісту прочитаного. Але іврит вважався священною мовою, а знання його було важливою умовою для вивчення релігійних текстів. Наступним етапом занять в хедері після оволодіння навичками читання було вивчення Тори. Найчастіше воно починалося з книги „Левіт" згідно з порядком недільних розділів П'ятикнижжя. Кожен тиждень вивчався розділ Тори, який наступний Шабат повинен був читатися в синагозі. Вивчення Тори в хедерах - це практично дослівний послідовний переклад слів тексту. Найчастіше меламед читав слово із оригіналу, а діти повторювали прочитане вголос. Кожне слово із тексту перекладалося окремо, зберігаючи порядок слів оригіналу, тому часто порушувалася логічна послідовність в реченні, втрачався зміст. Наступним і вищим рівнем хедерної освіти було вивчення Талмуда. Навчалися за таким же методом, який використовувався раніше для вивчення П'ятикнижжя.

В деяких талмудичних хедерах використовувався метод викладання, який розвивав в учнів схильність до самостійних роздумів з питань вивченого матеріалу (наприклад, викладання такого предмету як Гемара - збірника дискусій відносно тексту Мішни).

В XIX ст. у хедерах діти не вивчали єврейської граматики, Біблію читали і не перекладали, Гемару вчили в перекладі на ідиш. На початку XX ст. за вимогою Міністерства народної освіти стали навчати читання на івриті та* на ідиш, письму. „Розмовно-єврейській мові діти навчаються в 55 хедерах, - писав на початку XX ст. І. Шульковський, - але ніякого освітнього характеру мова ця не має. Меламед ставиться до розмовно-єврейської мови презирливо, і наука зводиться до простого списування коротких речень з класної дошки чи з прописів. Причому діти дуже рідко здатні прочитати те, що вони самі написали, так як списування ведеться чисто механічно і діти копіюють зразки. Прописи складаються самими меламедами раз і назавжди, і в хедерах, де практикують письмові роботи, ви завжди помітите на видному місці десятки листів з текстом безграмотних прописів, прислів'я, іноді зразки листів в рамках під складом " [3].

На початку XX ст. єврейських громадських діячів і письменників надзвичайно хвилювало моральне виховання у традиційному хедері. Х.Ш. Каздан у статті „Шолом-Алейхем для дітей" писав: „... єврейські діти, - власне хлопчики, - під впливом хедера думають образами єврейської давнини, живуть нею і в ній і їх душу полоняють справи і вчення далекого єврейського минулого: вони живуть не сучасними інтересами, а давно минулим, іноді, що відважило" [4].

У XIX ст. хедер фактично залишався найбільш популярною початковою школою для єврейських дітей. Євреї ретельно оберігали свою традиційну початкову хедерну освіту, вбачаючи підступність царату щодо єврейської культури. Російський уряд дійшов висновку, що причина релігійного фанатизму і відчуженості євреїв - Талмуд. Що лише шляхом загальної освіти можна обмежити його вплив. У 1903 р. міністр внутрішніх справ Плеве заявив міністру народної освіти: „...Шкідливий напрямок викладання у хедерах було помічено всіма начальниками губерній, розміщених в межі осілості, які зазначили, що хедери є головною перепоною асиміляції євреїв з російською народністю" [5].

Таку ж позицію мав попечитель Київського навчального округу, який у 1904 р. повідомляв, що „за глибоким переконанням багатьох, хто близько стояв до виховання єврейських дітей, ненормальність виховання заключається в тому, що воно майже повністю знаходиться в руках меламедів - вчителів закону єврейської віри, які на основі закону від 1 березня 1893 р., мають встановлені свідоцтва, але насправді це таємні ніким не контрольовані школи”.

Важливе місце в справі початкової освіти єврейського юнацтва мали молитовні школи. Їх ще називали молитовні будинки, або бет-мідраші, де вивчали релігійну літературу. Прикладом може бути Волинська губернія. На початку XIX ст. на Волині налічувалося 53 молитовні школи, а у 1854 р. їх кількість становила 245. У 1850 р. у губернії проживало 172207 євреїв, з них 12967 відвідувало бет-мідраші. Популярність молитовних шкіл була великою, бо учні користувалися майже повною свободою. Вони з ранку до вечора вивчали Тору і іншу релігійну літературу. Ця система надавала молоді найширші можливості для творчих здібностей. Відсутність звичних занять, іспитів, плати за навчання, всебічна підтримка членами єврейської громади стимулювали інтерес до бет-мідрашу. Учні не тільки вивчали релігійну літературу, а й молилися. Велике значення для навчання мала бібліотека, яка обов'язково знаходилася в молитовній школі, а книги за свої кошти закуповувала община. Письменник Менделе Мойхер Сфорім писав: ...бідове містечко, засмучене власною бідністю, бере на себе турботу про приїжджих, забезпечуючи їх чим тільки може. Заради Тори самий великий бідняк готовий поділитися з другим останнім шматком хліба, якщо він у нього є" [6].

У кожній молитовній школі зберігалася по декілька писаних Тор. Вони жертвувалися благодійниками - євреями, бо це вважалося благочинною справою. Тора писалася у вигляді звитку, на пергаменті, особливими писарями (сойферами). Замовлення коштувало від 400 крб., що було по кишені тільки багатим євреям. Початок і кінець написання Тори супроводжувалися святом, коли кожен єврей намагався купити собі букву слова, з якої починалося його ім'я (проводилися торги). Вся церемонія внесення і читання Тори давала змогу зібрати певні кошти на потреби молитовної школи.

Важливу роль у духовному житті євреїв Київського навчального округу відігравали ієшиботи - вищі релігійні школи. Вони готували рабинів для общин, задовольняючи потреби юнацтва у поглибленому

вивченні Талмуда. Під керівництвом вчителя „вченого рабина” (рош ієшива), який читав перед учнями „шіур” (визначену щоденну лекцію) та спостерігав за ними під час самостійних занять, юнаки найчастіше поглиблено вивчали галахічну частину Талмуду з коментарями. На початку ХХ ст. у підсумку проведених реформ в освіті євреїв роль єшиботів зменшується.

Але Д. Шапіро у статті „Ієшибот - школа” підкреслював: „...Говорити про ієшиботи, як про інститут, який пішов у часи минулі - в крайньому разі передчасно. Ієшиботи існують, сотні і тисячі єврейських юнаків отримують в них свою релігійно - „наукову” підготовку для діяльності рабинами, дайонами, меламедами, магидами. Мало того, деякі ієшиботи проявляють тенденцію до того, щоб прислуховуватись і прилаштуватись до нових вимог життя ... вчення про самовдосконалення і моральне самовиховання ... стало свого роду „новою”, „модною” течією в ієшиботському світі” [7].

Важливим навчальним закладом для євреїв була талмуд-тора - традиційна релігійна школа для дітей із малозабезпечених сімей та сиріт. В 1889 р. в Київському навчальному окрузі була невелика кількість талмуд-тор. Так, у Волинській губернії у 2 талмуд-торах навчалося 170 учнів, у Київській була 1 талмуд-тора, де навчалося 160 учнів, у Подільській - 16, в яких навчалося 196 дітей, у Полтавській - 1, де було -131 учень, а в Чернігівській - 2, де навчалося 45 учнів [8].

На початку ХХ ст. популярність талмуд-тор швидко зростала. Тільки у Волинській губернії їх нараховувалося 19. У ХІХ ст. методи та зміст навчання у талмуд-торах були схожими з тими, що панували у хедерах. У 1852 р. Міністерством народної освіти Російської імперії була розроблена програма викладання єврейських предметів та перелік релігійних статей, які повинні були вивчатися. В більшості талмуд-тор навчали шляхом механічного зазубрювання, іноді вчили писати. Приділяли більшу увагу івриті, адже діти розмовляли на ідиш. Вивчення єврейських предметів вважалося суто чоловічим заняттям. Але у 1897 р. в Житомирській талмуд-торі навчалося 18 дівчаток, що було незвично для євреїв-ортодоксів, які засудили цей експеримент. Більше дівчат в талмуд-тору не приймали.

З 40-х років ХІХ ст., коли імперський уряд розпочав реформи єврейської освіти, Київський навчальний округ став одним з основних регіонів їх впровадження. Була утворена мережа державних єврейських училищ, виникла значна кількість приватних. Навчальна

програма була розроблена Міністерством народної освіти та запроваджена в грудні 1852 р. В ній єврейським предметам відводилося 13,5 год. із загальних навчальних 24. Більшість годин передбачалося на вивчення молитовника, Біблії, Мішни, Хайє-Адам, Шулхан-Аруха, Маймоніда [9].

За погодженням з Попечителем Київського навчального округу та дирекцією народних училищ губернії можливо було вносити в програми зміни. [10]. Станом на Ісічня 1890 р. у Київському навчальному окрузі функціонувало 52 єврейських училища, де 134 викладача навчали 1984 хлопчика та 796 дівчат.

З метою формування кадрів вчителів для єврейських училищ та виховання законслухняних і лояльних до Російської імперії рабинів у Житомирі було відкрито рабинське училище (1847-1873 рр.), що започаткувало практично гімназичну освіту для євреїв. Цей навчальний заклад став центром єврейського просвітництва для всього Південно-Західного краю імперії.

В рабинському училищі поглиблено вивчали Біблію, Мішну, Хаіє-Адам, Гемару, збірники релігійних законів, історію єврейського народу, духовне красномовство, єврейську мову (іврит), „два арамейських наріччя": сірійське і халдейське, проходили практику у рабина.

Відкриттям у Житомирі першого в Російській імперії ремісничого єврейського училища (1862-1884 рр.) було започатковано професійну освіту. Юнаки отримували професії, вивчали загальноосвітні та єврейські предмети. Єврейський Закон Божий вивчався у першому і другому класах (дві години на тиждень) у суботу та неділю за книгою „Месилод Галомод Бен Зева". Єврейська мова (іврит) і єврейський правопис також вивчалися у першому і другому класах (дві години на тиждень). При їх вивченні вимагалось правильно вимовляти слова і писати під диктовку, використовувати письмові та розділові знаки.

Житомирський єврейський вчительський інститут (1873-1885 рр.) був відкритий з метою підготовки вчителів для початкових єврейських училищ. Інститут давав ґрунтовні знання з загальноосвітніх предметів, а з єврейських - слабкі. Але випускники добре володіли знаннями з методики викладання в певній мірі вирішили проблему кадрового забезпечення єврейських навчальних закладів. Серед викладачів великий авторитет мали Й. Гурлянд-автор дисертації „Про вплив філософії мусульманської релігії на філософію

Моисея Маймоніда", ряду досліджень з історії караїмства, Х. Гофман - захисник канонів іудейської віри.

У XIX - на початку XX ст. в Київському навчальному окрузі успішно функціонувала система освіти євреїв, яка забезпечувала вивчення Талмуду та релігійно-національних предметів, сприяла збереженню традицій та звичаїв.

У 1861 р. І. Горовиць писав: „Єдиною метою талмудичних шкіл, які процвітали в різні часи і в різних місцях, було - дати способи всім класам народу виконати священний заповіт за висловом Писання: „Ты всегда должен прилежать к закону Божьему" [11].

Дослідження історії вивчення Талмуду та релігійно-національних предметів в єврейських навчальних закладах у XIX - на початку XX ст., аналізу досягнень і прогалин, дасть важливий матеріал для набуття досвіду сучасними єврейськими національними школами і вищим навчальним закладам, які знову відкриваються і успішно функціонують в сучасній незалежній Україні, підтверджуючи демократичний шлях її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рассвет.-1860.-№ 11.
2. Биншток Л. Вопрос об еврейских училищах/ Еврейский вопрос. - СПб., 1866. - С. 44.
3. Шульковский И. Хедер на Волыни // Вестник ОПЕ. - 1912. - № 17. - С. 40.
4. Каздан Х.Ш. Шолом-Алейхем для детей // Вестник ОПЕ. - 1912.-№11.-С. 27.
5. Центральний державний історичний архів України. - Ф. 707. - Оп. 317, Спр. 304. - Арк. 2.
6. Кандель Ф. Очерки времён и событий. Из истории российских евреев. Ч. 2 (1772-1882 гг.). - Иерусалим: Ассоциация «Тарбут», 1990.-С. 115.
7. Шапиро Д. Иешибот-школа // Вестник ОПЕ. - 1913- С. 69-70.
8. Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии еврейских училищ за 1889 г. - К., 1890. - С. 25-27.
9. Державний архів Житомирської області (Далі: ДАЖО). - Ф. 393, Оп. 1. - Спр. 6, Арк. 40-52.
10. ДАЖО. - Ф. 71. - Оп. 1. - Спр. 1503. - Арк. 45 -124.
- 11.Горовиц И.О раввинских училищах/УРассвет. - 1860. - № 13.